

Terugblik op het leven en werk van prof. dr. Hansjörg Auf der Maur (1933-1999)

Gerard Rouwhorst

Op 22 juli 1999 is in een ziekenhuis in Wenen op 65-jarige leeftijd prof. dr. Hansjörg Auf der Maur overleden. Er zijn meerdere redenen om in dit tijdschrift wat uitvoeriger stil te staan bij het overlijden van deze Zwitserse liturgiewetenschapper en aandacht te besteden aan zijn leven en werk. De reputatie die hij zich had verworven onder vakgenoten en die hij met name te danken had aan de twee delen van het handboek *Gottesdienst der Kirche*¹ die op zijn naam staan, zou daar op zich genomen al voldoende aanleiding toe te bieden. Er komt echter nog bij dat hij een speciale band had met Nederland: van 1971 tot 1985 was hij hoogleraar liturgiewetenschap aan de Katholieke Theologische Universiteit van Amsterdam en het is met name in die hoedanigheid dat veel Nederlandse liturgisten en liturgen, theologen, pastores en vele anderen zich hem zullen herinneren als een inspirerende en sympathieke collega, docent, adviseur in liturgische zaken of vriend.

Hansjörg Auf der Maur werd geboren op 24 november 1933 in Luzern. Hij groeide op in Brunnen aan de Vierwaldstättersee. Hij werd geboren als Zwitser en Zwitser is hij zijn hele leven gebleven. Zijn zomervakanties bracht hij bij voorkeur door in de Zwitserse bergen en hij had vaste plannen om na zijn emeritaat terug te keren naar zijn geliefde kanton. Het was echter niet alleen de liefde voor de bergen die hem met zijn geboortestreek verbond. Nederlandse en Oostenrijkse collega's die hem van nabij hebben meegemaakt, weten hoezeer hij hechtte aan vrijheid en autonomie, eigenschappen die vanouds graag aan Zwitsers worden toegeschreven. Typerend waren in dat verband de informele manier waarop hij zich bij voorkeur kleepte, zijn scepsis ten opzichte van het ideaal van een verenigd Europa en zijn kosmopolitisme dat op het eerste gezicht op gespannen voet leek te staan met zijn verlangen naar vrijheid, maar daar in de praktijk goed mee samen bleek te gaan. Het is waarschijnlijk ook die drang naar vrijheid en autonomie geweest die gemaakt heeft dat hij zich bijzonder goed heeft thuis gevoeld in Nederland en met name in Amsterdam, de stad die hij ook na zijn vertrek uit Nederland steeds weer graag bezocht.

Hansjörg Auf der Maur sloot zich op jeugdige leeftijd aan bij de in Nederland vrijwel onbekende congregatie van de missionarissen van Bethlehem waarvan ook een oom van hem lid was. Na zijn priesterwijding in 1959 verbleef hij een tijdlang in Taiwan. Zijn plannen om daar werkzaam te zijn als lid van zijn congregatie werden doorkruist door een ernstige longziekte waaraan hij in

¹ H. AUF DER MAUR: *Feiern im Rhythmus der Zeit I. Herrenfeste in Woche und Jahr* (= Gottesdienst der Kirche 5) (Regensburg 1983); H. AUF DER MAUR: *Feste und Gedenktage der Heiligen*, in: *Feiern im Rhythmus der Zeit II*, 1 (= Gottesdienst der Kirche 6,1) (Regensburg 1994) 65-357.

Zwitserland werd geopereerd, maar die hem dwong om af te zien van verdere activiteiten als missionaris buiten Europa. In de tijd dat hij zich oriënteerde op Taiwan en zich verdiepte in de Chinese cultuur en taal, was hij tegelijkertijd ook al begonnen om zich in Brussel (*Lumen vitae*) en in Trier verder te specialiseren in de liturgiewetenschap. In 1965 promoveerde hij in Trier bij prof. Balthasar Fischer op een dissertatie over een aantal preken over psalmen die in die tijd vrij algemeen werden toegeschreven aan Asterius de Sofist (eerste helft vierde eeuw). Van 1966 tot 1968 doceerde hij liturgiewetenschap aan het seminarie van zijn congregatie te Immensee. Na een aantal omzwervingen streek hij in 1971 neer in Amsterdam waar hij tot 1985 zou werken als hoogleraar liturgiewetenschap aan de Katholieke Theologische Hogeschool (later: Universiteit). In 1972 rondde hij zijn Habilitationsschrift over de psalmeninterpretatie van Ambrosius af. In 1985 vertrok hij naar Wenen waar hij tot aan zijn dood het ordinariaat in de liturgiewetenschap en de sacramententheologie bekleedde.

De bibliografie van Auf der Maur omvat vier monografieën, ongeveer 25 wat omvangrijkere wetenschappelijke artikelen en daarnaast een hele reeks kleinere bijdragen die zijn gepubliceerd in tijdschriften als *Gottesdienst* en *Heiliger Dienst* en die meer rechtstreeks op de liturgische praktijk zijn gericht.² Vooral uit de strikt wetenschappelijke publicaties wordt duidelijk op welke wijze en vanuit welke optiek Auf der Maur zijn vak beoefende.

Een eerste kenmerk van zijn wetenschappelijke werk is de grondigheid waarmee hij te werk ging en die door zijn Weense collega, de Oudtestamenticus Georg Braulik, tijdens de afscheidsliturgie als volgt werd gekarakteriseerd:

Er wußte daß man allen marktschreierischen Public Relations zum Trotz nicht ständig wissenschaftliche Blüten verkaufen kann; sie wären doch nur wie Schnittblüten fürs Fenster, die schon nach ein Paar Tagen welken. Wer nahrhaftes Korn ernten will, muß tief umackern, die Saat reichlich düngen und in Geduld ihr Wachsen begleiten. Dazu kommt, daß wissenschaftliche Arbeit wie Pflanzen ganz zartfühlend und wie durch Osmose auf Umwelt und menschliche Verhältnisse reagiert.

Uit de lijst met publicaties van Auf der Maur blijkt duidelijk hoe raak die typering is. Gemeten naar puur kwantitatieve maatstaven die vooral rekening houden met aantallen en 'punten', is die lijst al met al betrekkelijk bescheiden, maar ze telt wel een groot aantal publicaties die algemeen als gezaghebbend en fundamenteel gelden en door collega's op grote schaal worden geciteerd (dat geldt natuurlijk op de eerste plaats voor de twee delen van het handboek *Gottesdienst der Kirche*, maar zeker ook voor de dissertatie en de Habilitationsschrift en voor een aantal artikelen).

² In één van de eerstvolgende nummers van *Archiv für Liturgiewissenschaft* zal een bibliografie van Auf der Maur worden gepubliceerd die is samengesteld door H. Buchinger en waarvan ik dankbaar gebruik heb gemaakt.

In methodisch opzicht moet Auf der Maur vooral beschouwd worden als een vertegenwoordiger van de klassieke filologisch-historische traditie die in de twintigste eeuw zo'n prominente rol heeft gespeeld bij de bestudering van de liturgiewetenschap. Hij richtte zich bij voorkeur op bronnen uit de eerste eeuwen van het christendom, met name de patristische periode. Die bestudeerde hij volgens het geijkte recept: op basis van kritische edities, met een gedegen kennis van de grondtalen, met een duidelijk oog voor de theologisch-inhoudelijke aspecten en met bijzondere aandacht voor diachrone ontwikkelingen. Deze klassieke benadering ging bij hem vaak gepaard met een zekere aandacht voor de antropologische en godsdiensthistorische achtergronden van de rituelen die hij bestudeerde. Met name in de twee delen van *Gottesdienst der Kirche* is dat het geval waar men bijvoorbeeld hoofdstukken aantreft over de 'tijd in de menselijke ervaring', over de 'religieus-cultische vormgeving van de tijd' en over de 'vóór-christelijke wortels van de heiligenverering'. Opmerkelijk is in dit verband ook dat Auf der Maur in 1968 een artikel publiceerde in het *Archiv für Liturgiewissenschaft* over de verhouding van de liturgiewetenschap tot de godsdienstwetenschap.³

In inhoudelijk opzicht kan men vervolgens in het werk van Hansjörg Auf der Maur enkele speciale aandachtsvelden onderscheiden waar hij door de jaren heen steeds weer naar terugkeerde.

Auf der Maur heeft allereerst naam gemaakt op het gebied van de *heortologie*, de geschiedenis van de christelijke feesten. Die reputatie heeft hij zich vooral verworven door de reeds genoemde twee delen van het handboek *Gottesdienst der Kirche*. Het zijn naslagwerken bij uitstek. De auteur heeft per onderdeel, dat wil zeggen per feest, de belangrijkste bronnen en secundaire literatuur gelezen en verwerkt. Hij heeft zich op grond daarvan een helder en evenwichtig oordeel gevormd en vat dat dan kort, bondig en zakelijk samen. De lezer kan dan natuurlijk verder zoeken en het oordeel van de auteur checken, maar hij heeft al vast een schat aan gegevens bij elkaar en weet waar en hoe hij moet verder zoeken en in ieder geval kent hij al het standpunt van een ervaren en deskundige gids op het betreffende terrein dat hij niet zomaar naast zich neer zal kunnen leggen. Daar komt bij dat er voor het tweede deel, dat over de heiligenfeesten gaat, eigenlijk in geen enkele moderne taal een bruikbare pendant is te vinden (het enige voorbeeld dat mij te binnen wil schieten is het tweede deel van het handboek van M. Righetti, *Storia liturgica* dat in 1946 is verschenen en ondertussen behoorlijk gedateerd is).

Afgezien van de heortologie in het algemeen, heeft Auf der Maur zich meer in het bijzonder beziggehouden met de bestudering van één feest, namelijk *Pasen*. Zijn eerste artikel gaat over de versie van het *Exsultet* dat te vinden is één van de homilieën (nr. XI in de editie van M. Richard) die op naam staan van een zekere Asterius en bewaard zijn in een exegetisch verzamelwerk, een *Catena* uit

³ Das Verhältnis einer zukünftigen Liturgiewissenschaft zur Religionswissenschaft, in *Archiv für Liturgiewissenschaft* 10/2 (1968) 327-343.

de zesde eeuw.⁴ Aan deze tekst en aan de andere aan Asterius toegeschreven homilieën, die veel gegevens bevatten over de Paasnacht en het Paasoctaaf, heeft hij ook zijn dissertatie gewijd.⁵ In navolging van M. Richard en E. Skard identificeert Auf der Maur de Asterius die wordt genoemd in de Catena met Asterius de Sofist die in de eerste helft van de vierde eeuw werkzaam was in Cappadocië. Op grond daarvan rekent hij de homilieën tot de oudste bronnen die gegevens bevatten over de geschiedenis van het christelijke Paasfeest, meer in het bijzonder van het Exsultet en het Paasoctaaf. Op het ogenblik staat de identificatie met Asterius de Sofist ter discussie en worden de homilieën toegeschreven aan een onbekende auteur uit het einde van de vierde of het begin van de vijfde eeuw.⁶ Daarmee komen een aantal conclusies van Auf der Maur's dissertatie op losse schroeven te staan, met name waar het gaat om de ouderdom van de liturgische tradities waar de homilieën op zinspelen. Dat neemt niet weg dat het werk gedetailleerde analyses bevat van de betreffende teksten van Asterius – wie dat ook geweest moge zijn – die niets in waarde hebben ingeboet.

Ook na zijn dissertatie heeft Auf der Maur nog verschillende malen gepubliceerd over het Paasfeest. In 1972 verscheen in het *Liturgisches Jahrbuch* een grondige studie over het *Exsultet*.⁷ In zijn Amsterdamse periode heeft hij een artikel gewijd aan de Paaspreek van Melito van Sardes⁸ en de inaugurale rede die hij in 1986 in Wenen hield, ging over de herontdekking van de Paasnacht in de twintigste eeuw in een aantal westerse kerken.⁹

Naast de heortologie en in het bijzonder het Paasfeest is er nog een ander onderzoeksterrein dat door de jaren heen steeds de aandacht van Auf der Maur heeft gehad: de christelijke interpretatie van de *psalmen*. In feite had hij voor zijn dissertatie al teksten, homilieën, uitgekozen die betrekking hadden op psalmen, maar de reden waarom hij zij bestudeerde, was dat ze gehouden werden in de context van het christelijke Paasfeest en veel gegevens bevatten over de liturgie van dat feest. De aandacht van Auf der Maur gaat er niet primair uit naar de christelijke interpretatie van de psalmen als zodanig. Dat is wel het geval in zijn

⁴ Der Osterlobpreis Asterius's des Sophisten. Das älteste bekannte Loblied auf die Osternacht, in *Liturgisches Jahrbuch* 12 (1962) 72-85.

⁵ *Die Osterhomilien des Asterios Sophistes als Quelle für die Geschichte der Osterfeier* (= Trierer Theologische Studien 19) (Trier 1967).

⁶ Cf. W. KINZIG: Asterius der Homilet, in S. DÖPP & W. GEERLINGS: *Lexikon der antiken christlichen Literatur* (Freiburg 1999²) 56-67.

⁷ Die österliche Lichtdanksagung. Zum liturgischen Ort und zur Textgestalt des Exsultet, in *Liturgisches Jahrbuch* 21 (1971) 38-52.

⁸ De Paaspreek van Meliton van Sardes. Joodse wortels - christelijke herinterpretatie - anti-joodse polemieken, in L.BAKKER & H.GODDIJN: *Joden en christenen. Een moeizaam gesprek door de eeuwen heen*. (Baarn 1988) 64-80.

⁹ Die Wiederentdeckung der Osternachtfeier in den abendländischen Kirchen des 20. Jahrhunderts. Ein noch nicht ernstgenommener Beitrag zum ökumenischen Dialog, in *Bibel und Liturgie* 60 (1987) 2-25.

Habilitationsschrift, die feitelijk niet op de eerste plaats als een liturgiehistorische, maar eerder als een patristische studie beschouwd kan worden en in zijn geheel gewijd is aan de psalmenexegese van Ambrosius.¹⁰ In dit lijvige werk dat voor de helft uit voetnoten bestaat, analyseert hij met uiterste nauwgezetheid de wijze waarop de Milanese bisschop een dertiental psalmen uitlegt. Kwesties die er aan de orde komen, zijn vooral de verhouding tussen de letterlijke en de geestelijke interpretatie – een thematiek waarmee ook zijn leermeester Balthasar Fischer zich gedurende zijn hele wetenschappelijke loopbaan heeft beziggehouden – en verder de relatie tussen de exegese van Ambrosius en die van Origenes. Na zijn Habilitationsschrift heeft hij nog maar weinig over dit onderwerp geschreven. Twee uitzonderingen daarop vormen een artikel in het tijdschrift *Bijdragen*¹¹ en de allerlaatste publicatie die nog tijdens zijn leven verschenen is, een kort artikeltje in het *Lexikon für Theologie und Kirche*.¹²

Uit het voorgaande zou men de indruk kunnen krijgen dat Auf der Maur zich alleen maar met liturgische tradities uit het (verre) verleden heeft beziggehouden. Dat zou echter zeker ten onrechte zijn. In de twee delen van *Gottesdienst der Kirche* besteedt hij ruime aandacht aan de liturgievernieuwing na het Tweede Vaticaanse Concilie waarvan hij een hartstochtelijk voorstander was (alles wat riekte naar restauratie van de liturgie was hem trouwens een gruwel). Interessant is in dat verband ook dat hij zich gedurende zijn Amsterdamse periode uitdrukkelijk bezig heeft gehouden met de bestudering van de Nederlandstalige liturgie zoals die zich in de zestiger en zeventiger jaren, met name in Amsterdam, ontwikkelde. Wie niet beter weet, zou misschien denken dat het hier om een zijspoortje ging, of dat hij dat eigenlijk vooral uit een soort plichtsbefef ten opzichte van zijn Nederlandse collega's deed. Dat zou echter een misvatting zijn. Experimentele vormen van liturgie zoals die in Nederland werden en worden gepraktiseerd, lagen hem na aan het hart. Zo was hij een trouwe bezoeker van de liturgievieringen in de Dominicuskerk en het is bekend dat hij ook in zijn Weense periode een parochiekerk opzocht – de Sankt Ruprecht-parochie – waar, naar zijn idee, de liturgievieringen het meeste overeenkwamen met die van de Dominicuskerk.

In dat licht bezien is het niet verwonderlijk dat hij in de zeventiger jaren heeft meegewerkt aan de bundels *Goed of niet goed* waarin Nederlandse liturgisten eucharistische gebeden analyseerden en waarin hij een aantal tafelgebeden van Huub Oosterhuis (o.a. de bekende tekst 'Gij die weet') heeft besproken.¹³

¹⁰ *Das Psalmenverständnis des Ambrosius von Mailand. Ein Beitrag zum Deutungshintergrund der Psalmenverwendung im Gottesdienst der Alten Kirche* (Leiden 1977).

¹¹ Zur Deutung von Psalm 15(16) in der Alten Kirche. Eine Uebersicht über die frühchristliche Interpretationsgeschichte bis zum Anfang des 4.Jhs., in *Bijdragen* 41(1980) 401-418.

¹² Psalmen V. Alte Kirche, in *Lexikon für Theologie und Kirche* 8 (1999³) 695-696.

¹³ Over de thematiek van het eucharistisch gebed, zie H. WEGMAN (ed.): *Goed of niet goed? Het eucharistisch gebed in Nederland* (Hilversum 1976) 12-16; Eucharistisch gebed 16

Ten slotte mag niet onvermeld blijven dat in de afgelopen jaren Hansjörg Auf der Maur – zodra zijn agenda, zijn niet al te goede gezondheid en zijn slechte ogen – het toelieten, heeft gewerkt aan een nieuwe editie van *Feiern im Rhythmus der Zeit*, deel I. Helaas heeft hij dat werk niet meer kunnen afronden. Het is te hopen dat zijn leerlingen en collega's daar wel de tijd en de energie voor zullen vinden. Een postume publicatie zou een welverdiend eerbewijs zijn aan een buitengewoon deskundige en veelzijdige en bovenal ook aimabele collega.

Prof. dr. G. Rouwhorst is hoogleraar liturgiegeschiedenis aan de Katholieke Theologische Universiteit te Utrecht (KTU). Correspondentie-adres: KTU, Postbus 80101, 3508 TC Utrecht.

(Gij die weet...) *ibidem* 96-100; Vier tafelgebeden van Huub Oosterhuis (Liturgische gezangen: nummers 190, 202, 205, 221), in *Goed of niet goed? Het eucharistisch gebed in Nederland. Deel 2* (Hilversum 1978) 11-37.